

Examining the Role of the Family in Economic Education with Emphasis on the Teachings of Imam Reza (A.S.)

Asghar Tahmasebi Boldaji©

I. Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, University of Shahrekord, Shahrekord, Iran.
Email: tahmasebiasghar@yahoo.com

Article info

Abstract

Article type:
Research Article

Received:
19 August 2025

In Revised form:
29 September 2025

Accepted:
15 November 2025

Published:
17 June 2026

The family, as the foundational institution of society, plays an irreplaceable role in economic education, and both micro and macro economies are directly influenced by the economic values and behaviors institutionalized within it. Despite this significance, no independent research has been conducted on the role of the family in economic education based on the teachings of Imam Reza (A.S.). Employing a descriptive-analytical method and drawing upon authentic narrative sources, the present study addresses the question: According to Imam Reza's teachings, what position does the family hold in economic education, and what are the strategies for its realization? The findings demonstrate that in Imam Reza's culture, the family is the nexus of economic enculturation and the bedrock for institutionalizing a value system founded upon lawful (ḥalāl) sustenance, work and production, planning and moderation, contentment and avoidance of wastefulness (isrāf), and charitable giving (infāq) and altruism. The strategies derived are formulated within three domains: affirmative (enculturation of work and practical planning), prohibitive (rejection of wastefulness, extravagance, and consumption of contraband goods), and social (promotion of charitable giving, interest-free loans (qarḍ al-ḥasan), and support for vulnerable groups with a priority on empowerment). Ultimately, by adhering to these teachings, the family can, while managing its livelihood, nurture a productive, responsible generation committed to a sound economy and contribute to the realization of a dynamic economy within Islamic society.

Keywords: Imam Reza (A.S.), Economic Education, Lawful (Ḥalāl) Sustenance, Family, Generosity.

Reference: Tahmasebi Boldaji, Asghar. (2026). Examining the Role of the Family in Economic Education with Emphasis on the Teachings of Imam Reza (A.S.). *Imam Reza (A.S.) and Contemporary Sciences*, 4(11), 88-112.

Publisher: Imam Reza (A.S.) International University

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.509385.1346>

1. Introduction

The family, as the most fundamental and primary social institution, plays an irreplaceable role in shaping the value system, culture, and behavioral patterns of the future generation. One of the most vital arenas of this role is the domain of “economics,” which—whether at the micro level (livelihood management) or the macro level (national development)—is directly influenced by the values and behaviors institutionalized within the family. Among authentic Islamic sources, “Razavi culture,” derived from the scholarly and practical *Sīrah* of Imam Reza (A.S.), presents a rich and systematic body of sound teachings on a healthy and dynamic economy for humanity. However, a review of the research background reveals that existing studies have either focused on the macroeconomic dimensions of the Razavi *Sīrah* or addressed the topic of education without an economic approach; none have specifically examined the intersection of “the role of the family” and “economic education” based on the teachings of Imam Reza (A.S.). This scholarly gap underscores the necessity of conducting integrated research that analyzes the family as the primary nexus of economic enculturation and education inspired by Razavi teachings.

2. Research Objectives

Aiming to fill this scholarly gap, the present study seeks to answer the following fundamental question: According to the teachings of Imam Reza (A.S.), what position does the family hold in economic education, and what are its most important practical strategies for realizing a healthy and dynamic economy? Through a systematic analysis of Razavi narrations and *Sīrah*, this research endeavors to delineate the pivotal position of the family as the nexus of economic enculturation while extracting affirmative, prohibitive, and social educational mechanisms for institutionalizing an “economic lifestyle” grounded in Islamic values.

3. Methodology

This research is fundamental-applied in terms of its purpose and descriptive-analytical in terms of its nature, employing a library-based method. Its descriptive approach is directed toward identifying, collecting, and classifying the economic teachings of Imam Reza (A.S.) from authentic narrative sources such as *‘Uyūn Akhbār al-Reza* (A.S.), *Al-Kāfī*, and *Biḥār al-Anwār*, while its analytical approach focuses on the qualitative content analysis of these teachings and explicating their

relationship with the concepts of “the family as an educational institution” and “economic education.” The theoretical framework of the research is a synthesis of three concepts: “the family as a cultural-educational institution,” “economic education based on religious teachings,” and “Razavi culture as a source of content and model,” which together form an analytical matrix for examining the problem. The data analysis process was conducted in five steps: collecting relevant hadiths, thematic categorization, qualitative content analysis to uncover educational implications, comparison with theoretical concepts, and concluding and presenting strategies.

4. Findings

The research findings demonstrate that in Razavi culture, the family is “the primary and strategic nexus of economic enculturation.” This institution, through its educational mission, is obligated, beyond meeting material needs, to transmit values such as the sanctity of work and production, the blessing of lawful (ḥalāl) sustenance, financial discipline, contentment (qanā‘ah), and the spirit of charitable giving (infāq) to the next generation through “practical education” and “behavioral modeling.” The strategies derived from Razavi teachings can be formulated in three domains:

1. Affirmative Strategies (Enculturation of Work, Production, and Planning): The analysis of narrations revealed that striving to earn lawful sustenance and providing for one’s family is considered an act of worship superior to jihād in the way of God, and God loves the believer who has a profession. The family must institutionalize a spirit of responsibility, work, and financial planning by practically involving children in economic activities (such as teaching charity with the child’s own hand) and teaching the skill of “excellence in estimating one’s livelihood” (ḥusn al-taqdīr fī al-ma‘īshah), which, in the words of Imam Reza(A.S.), is among the signs of the perfection of faith.

2. Prohibitive Strategies (Rejection of Wastefulness, Extravagance, and Consumption of Contraband Goods): A significant part of economic education is directed toward “economic discipline” and avoiding afflictions such as wastefulness (isrāf), squandering (tabdhīr), and the consumption of unnecessary and contraband goods. By calling for moderation in both poverty and wealth and sternly warning against “the squandering of wealth” (iḍā‘at al-māl), Imam Reza(A.S.) summons the family to a moderation-centered system. The institutionalization of a culture of contentment and dignified simple living serves as a barrier against the waste of

resources, capital flight from the country, and the cultural consequences of foreign economic invasion.

3. Social Strategies (Promotion of Charitable Giving, Interest-Free Loans, and Targeted Support): In Razavi culture, the family bears a responsibility beyond itself and, as an “altruistic social agent,” plays a role in eradicating poverty and reducing class disparities. A strategic finding is that Imam Reza (A.S.) prioritizes “empowerment” over “temporary assistance,” just as he introduces “aiding a disabled person” as superior to charity (ṣadaqah). Moreover, the special emphasis on the superiority of interest-free loans (qarḍ al-ḥasan) over charity, due to preserving the recipient’s dignity and the healthy circulation of wealth, provides an ethical and dignity-centered mechanism for social solidarity.

5. Conclusion and Recommendations

This research revealed that economic education in Razavi culture is a comprehensive, balanced, and multidimensional system with the family at its center of gravity. The ultimate aim of this system is the moral and spiritual elevation of the individual and society in the light of a production-oriented and justice-based economy. By acting upon these threefold strategies, the family can nurture a generation that is “productive,” a “conscious and responsible consumer,” and “altruistic,” thereby contributing to the realization of a dynamic economy within Islamic society. Accordingly, it is recommended that cultural and economic policymakers assist families in fulfilling this civilizational role by developing educational and media programs based on these findings. Furthermore, future research may employ a field-based approach to assess the degree of realization of these indicators within Iranian families.

Keywords: Imam Reza(A.S.), Economic Education, Family, Razavi Culture, Lawful (Ḥalāl) Sustenance, Contentment (Qanā’ah), Charitable Giving (Infāq).

بررسی جایگاه خانواده در تربیت اقتصادی با تاکید بر آموزه‌های امام رضا علیه السلام

اصغر طهماسبی بلداجی^۱

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران. Email: tahmasebiasghar@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

خانواده به‌عنوان نهاد بنیادین جامعه، نقشی بی‌بدیل در تربیت اقتصادی ایفا می‌کند و اقتصاد خرد و کلان، مستقیماً از ارزش‌ها و رفتارهای اقتصادی نهادینه‌شده در آن تأثیر می‌پذیرد. با وجود این اهمیت، پژوهشی مستقل درباره جایگاه خانواده در تربیت اقتصادی با تکیه بر آموزه‌های امام رضا علیه السلام انجام نشده است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و استناد به منابع روایی معتبر، به این پرسش پاسخ می‌دهد که بر اساس آموزه‌های رضوی، خانواده از چه جایگاهی در تربیت اقتصادی برخوردار و راهکارهای تحقق آن کدام است؟ یافته‌ها نشان می‌دهد در فرهنگ رضوی، خانواده کانون فرهنگ‌سازی اقتصادی و بستر نهادینه‌سازی نظام ارزشی مبتنی بر رزق حلال، کار و تولید، برنامه‌ریزی و اعتدال، قناعت و پرهیز از اسراف، انفاق و دگردوستی است. راهکارهای مستخرج در سه حوزه ایجابی (فرهنگ‌سازی کار و برنامه‌ریزی عملی)، سلبی (ترد اسراف، تجمل‌گرایی و مصرف کالاهای قاچاق) و اجتماعی (ترویج انفاق، قرض‌الحسنه و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر با اولویت توانمندسازی) صورت‌بندی می‌شود. در نهایت خانواده با تمسک به این آموزه‌ها می‌تواند ضمن مدیریت معیشت، نسلی مولد، مسئولیت‌پذیر و متعهد به اقتصاد سالم تربیت کرده و به تحقق اقتصاد پویا در جامعه اسلامی یاری رساند.

کلیدواژه‌ها: امام رضا علیه السلام، تربیت اقتصادی، رزق حلال، خانواده، بخشنده‌گی.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۵/۲۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۷/۰۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۸/۲۴

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۰۳/۲۷

استناد: طهماسبی بلداجی، اصغر. (۱۴۰۵). بررسی جایگاه خانواده در تربیت اقتصادی با تاکید بر آموزه‌های امام رضا علیه السلام. امام رضا علیه السلام و علوم روز. (۱۱)۴. ۸۸-۱۱۲.

ناشر: دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijss.2025.509385.1346>

۱. بیان مسئله

دین اسلام برای تمامی ابعاد زندگی بشر از جمله ساحت اقتصاد، آموزه‌هایی غنی ارائه داده است. در این منظومه، «خانواده» به‌عنوان بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، نقشی محوری در تعالی فردی و جمعی ایفا می‌کند. یکی از عرصه‌های حیاتی که خانواده می‌تواند در توسعه آن نقشی تعیین‌کننده داشته باشد، حوزه «اقتصاد» است؛ چه در سطح خرد (مدیریت معیشت) و چه در سطح کلان (توسعه ملی) که مستقیماً از ارزش‌ها و رفتارهای برآمده از نهاد خانواده تأثیر می‌پذیرد. واکاوی ظرفیت‌های خانواده در «تربیت اقتصادی» یک ضرورت علمی و دینی است.

در میان منابع اصیل اسلامی، فرهنگ رضوی برآمده از سیره علمی و عملی امام رضا علیه السلام، مجموعه‌ای غنی از راهکارهای متقن را در زمینه اقتصاد سالم و پویا پیشروی بشریت نهاده است. در آموزه‌های دینی، فقر به‌عنوان شریانی برای ورود به کفر معرفی شده (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۳۰۹) و اقتصاد سالم که می‌تواند به رفع فقر و کاهش فاصله طبقاتی یاری رساند، در سیره امام رضا علیه السلام بر دو محور «حلال و حرام بودن درآمدها» و «حق محوری» استوار است. غایت این اقتصاد از یک سو فراهم آوردن آسایش برای جامعه و از سوی دیگر وسیله‌ای برای تقرب به خداوند است؛ چنان‌که انفاق واجب و مستحب از جلوه‌های بارز این جنبه معرفتی در فرهنگ رضوی است (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۸۴).

خانواده با رسالت تربیت فرزندان، نقش اصلی را در فرهنگ‌سازی معارف الهی بر عهده دارد. «تربیت اقتصادی» به‌عنوان یکی از ارکان تربیت، فرایندی است که ضمن مدیریت معیشت خانواده به فرهنگ‌سازی اقتصاد اسلامی در جامعه یاری می‌رساند. مرور پیشینه نشان می‌دهد که اگرچه مطالعات ارزشمندی حول محور خانواده، اقتصاد و آموزه‌های رضوی انجام شده (نک: رفسنجانی مقدم و همکاران، ۱۳۹۵؛ حسینی و احمدی‌فر، ۱۳۹۵؛ داوری و رضایی، ۱۳۹۸؛ حسن‌نژاد کاشانی و ملایی، ۱۴۰۳؛ سکندری، ۱۳۸۸)، اما فقدان تحلیلی یکپارچه از «جایگاه خانواده در تربیت اقتصادی» باتکیه بر آموزه‌های امام رضا علیه السلام وجود دارد. پژوهش‌های موجود یا بر ابعاد کلان اقتصاد متمرکز بوده‌اند، یا بر تربیت بدون رویکرد اقتصادی و هیچ‌یک به طور تخصصی، سازوکارهای تربیتی خانواده را برای نهادینه‌سازی «سبک زندگی اقتصادی» مبتنی بر آموزه‌های رضوی واکاوی نکرده‌اند.

براین اساس، هدف پژوهش حاضر بررسی نظام‌مند «جایگاه خانواده در تربیت اقتصادی» باتکیه بر آموزه‌های امام رضا علیه السلام و با روش توصیفی-تحلیلی از نوع کتابخانه‌ای است. سؤال اصلی پژوهش این است: «بر اساس آموزه‌های امام رضا علیه السلام، خانواده از چه

جایگاهی در تربیت اقتصادی برخوردار است و مهم‌ترین راهکارهای عملی آن برای تحقق اقتصاد سالم کدام است؟». پاسخ به این پرسش، خانواده را «کانون اصلی فرهنگ‌سازی اقتصادی» ترسیم می‌کند که با راهکارهایی چون تربیت عملی، نهادینه‌سازی فرهنگ کار و تولید، طرد رفتارهای ناشایست اقتصادی و اهتمام به دگردوستی، می‌تواند نسلی متعهد به اقتصاد سالم تربیت کرده و جامعه را به سوی توسعه پایدار رهنمون گردد.

۲. پیشنهاد پژوهش

مرور پژوهش‌های پیشین، ضرورت پژوهش حاضر را در تلاقی سه مفهوم «نهاد خانواده»، «تربیت اقتصادی» و «آموزه‌های امام رضا علیه‌السلام» آشکار می‌سازد. منابع بررسی شده ذیل دو رده موضوعی قابل دسته‌بندی هستند.

الف) مطالعات ناظر بر خانواده و تربیت: رفسنجانی مقدم و همکاران (۱۳۹۵) با تمرکز بر احادیث رضوی، به استخراج الگوهای تربیتی برای تشکیل و استمرار «خانواده متعالی» در دو مرحله پیش و پس از ازدواج پرداخته‌اند. نقطه قوت این پژوهش، انحصار آن به فرهنگ رضوی است اما رویکرد آن عمدتاً معطوف به معیارهای انتخاب همسر و تحکیم روابط عاطفی بوده و از ورود به جنبه‌های کارکردی خانواده، به‌ویژه کارکرد اقتصادی آن در تربیت فرزندان، بازمانده است.

ب) مطالعات ناظر بر اقتصاد و معیشت: عمده تحقیقات در این حوزه به ابعاد کلان اقتصادی پرداخته‌اند. حسینی و احمدی‌فر (۱۳۹۵) با نقد نگرش زهدگرایانه افراطی، به اثبات «مطلوبیت رفاه اقتصادی» در قرآن و آموزه‌های رضوی پرداخته و آن را نتیجه ایمان و تقوا می‌دانند؛ اما سازوکار انتقال این بینش‌ها را در درون خانواده واکاوی نمی‌کند. داوری و رضایی (۱۳۹۸) نیز با روش توصیفی-تحلیلی، مبانی اقتصاد مقاومتی را در سیره امام رضا علیه‌السلام استخراج کرده و مؤلفه‌هایی چون «توجه به کار و تلاش»، «پرهیز از اسراف» و «توزیع عادلانه ثروت» را برشمرده‌اند. این پژوهش به‌خوبی «بایدها»ی کلان را ترسیم می‌کند اما از تبیین چگونگی درونی‌سازی این مبانی از طریق تربیت خانوادگی بازمی‌ماند. حسن‌نژاد کاشانی و ملایی (۱۴۰۳) نیز بر مفهوم «قناعت» تمرکز کرده و آن را عامل «آرامش روان» و «عزت‌نفس» از منظر امام رضا علیه‌السلام معرفی نموده‌اند اما نگاه تربیتی به این فضیلت اقتصادی-اخلاقی و چگونگی انتقال آن توسط خانواده در این پژوهش مغفول است. سرانجام، سکندری (۱۳۸۸) نیز در پژوهشی مقدماتی، محورهای الگوی مصرف در سیره رضوی را ترسیم کرده که فاقد پیوند میان «مصرف» و «تربیت» در نظام خانواده است.

ترکیب انتقادی پیشینه نشان می‌دهد که نقطه تلاقی نقش و راهکارهای تربیتی خانواده در حوزه اقتصاد باتکیه بر آموزه‌های امام رضا علیه السلام مغفول مانده و خلأ اساسی، فقدان تحلیلی یکپارچه است که خانواده را کانون اصلی «تربیت اقتصادی» و فرهنگ‌سازی اقتصادی با الهام از تعالیم رضوی و اکاوی کند. پژوهش حاضر با رویکرد تحلیلی-تربیتی، درصدد پر کردن این شکاف علمی است.

۳. چارچوب نظری و روش پژوهش

نخستین مفهوم در چارچوب نظری، «خانواده به‌مثابه نهاد فرهنگی-تربیتی» است. در این دیدگاه، خانواده نخستین و مؤثرترین کانون انتقال ارزش‌ها و الگوهای رفتاری به نسل بعد محسوب می‌شود. این نگاه با تأکید قرآن بر رسالت تربیتی والدین (اسراء/۲۳ و ۲۴) و احادیث امام رضا علیه السلام در باب مسئولیت پرورش فرزند کاملاً همسوست. دومین مفهوم، «تربیت اقتصادی مبتنی بر آموزه‌های دینی» است که فرایندی هدفمند و تدریجی برای جهت‌دهی به بینش‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای اقتصادی با الگوگیری عملی از سیره معصومین علیهم السلام تعریف می‌شود (الهی‌زاده، ۱۳۹۷، ص ۴۰). این تربیت، فراتر از آموزش مهارت‌های معیشتی، بر نهادینه‌سازی یک «نظام ارزشی اقتصادی» مشتمل بر تقدس کار، برکت رزق حلال، فرهنگ قناعت، انضباط مالی، پرهیز از اسراف و روحیه انفاق تأکید دارد. سومین مفهوم، «فرهنگ رضوی» به‌عنوان منبع اصلی استخراج آموزه‌هاست که علاوه بر روایات منقول، سیره عملی و تعالیم قرآنی مورد استناد امام رضا علیه السلام را نیز در بر می‌گیرد؛ قواعدی مانند اعتدال در معیشت مستند به آیه «وَلَا تُسْرِفُوا» (اعراف/۳۱) با تصریح امام علیه السلام (ابن بابویه، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۵۵) و اصل کرامت‌بخشی در قرص الحسنه (علی بن موسی علیه السلام، ۱۴۰۶، ص ۲۵۶) در این مفهوم جای می‌گیرند. تلفیق این سه مفهوم، ماتریسی تحلیلی پدید می‌آورد که در آن خانواده بستر تربیت، تربیت اقتصادی فرایند هدف و فرهنگ رضوی منبع محتوا و الگوست.

پژوهش حاضر از نظر هدف، بنیادی-کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی-تحلیلی از نوع کتابخانه‌ای است. رویکرد توصیفی آن معطوف به شناسایی، استخراج و طبقه‌بندی آموزه‌های اقتصادی امام رضا علیه السلام و رویکرد تحلیلی آن متمرکز بر تحلیل محتوای کیفی این آموزه‌ها و تبیین نسبت آن‌ها با مفاهیم تربیت اقتصادی است. جامعه آماری، آیات قرآن کریم مورد استناد در فرهنگ رضوی و روایات معتبر امام رضا علیه السلام در منابعی چون «عیون اخبار الرضا علیه السلام»، «الکافی» و «بحار الانوار» را شامل می‌شود. فرایند تحلیل در پنج گام انجام شده است: ۱. گردآوری احادیث مرتبط با اقتصاد، معیشت و خانواده؛

۲. دسته‌بندی موضوعی داده‌ها ذیل محورهای کار و تولید، برنامه‌ریزی و اعتدال، پرهیز از رفتارهای ناشایست اقتصادی و انفاق و دگردوستی؛ ۳. تحلیل محتوای کیفی برای کشف دلالت‌های تربیتی؛ ۴. تطبیق این دلالت‌ها با مفاهیم نظری خانواده و تربیت اقتصادی و ۵. جمع‌بندی و ارائه راهکارهای عملی. این روش‌شناسی تطبیقی-اجتهادی، با بهره‌مندی توأمان از منابع نقلی و تحلیل‌های عقلانی-تربیتی، به پژوهش اعتبار و عمق علمی می‌بخشد.

۴. مفهوم‌شناسی

پیش از ورود به تحلیل یافته‌ها، تبیین مفهوم «تربیت اقتصادی» به‌عنوان کلیدواژه اصلی پژوهش ضروری است.

۴-۱. تربیت اقتصادی

تبیین مفهوم «تربیت اقتصادی»، نخستین گام برای تحلیل جایگاه خانواده در این فرایند است. ابن منظور تربیت را برگرفته از ریشه «رَبَّ» دانسته و مفهوم «رَبَّ» را در معانی مالکیت، سیادت، مدیریت و پرورش به کار برده است. وی با استناد به عبارت «رَبَّ وَوَلَدَهُ»، بر عمل تربیت به‌مثابه مسئولیتی کامل در قبال فرزند تأکید می‌ورزد (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۳۹۹). در همین راستا، راغب اصفهانی «رب» را ذیل مفهوم تربیت تعریف کرده و آن را «ایجاد تدریجی حالتی پس از حالت دیگر در یک شیء تا رسیدن به حد کمال و تمامیت» می‌داند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۳۶۶). این نگاه تدریجی و هدفمند، شالوده مفهومی ارزشمندی برای درک «تربیت اقتصادی» در بستر خانواده فراهم می‌آورد. در حوزه اصطلاحی، «تربیت اقتصادی» تعاریف متعددی دارد که هر یک بر ابعاد خاصی تأکید دارند. الهی‌زاده در تعریفی جامع، آن را «مجموعه‌ای از عناصر بینشی، گرایشی و رفتاری» می‌داند که به انتخاب‌ها و تصمیم‌های اقتصادی انسان در سطوح مختلف هویتی سمت‌وسو می‌بخشد (الهی‌زاده، ۱۳۹۷، ص ۳۸). وی در تکمیل این تعریف و با رویکردی دینی، تربیت اقتصادی را «جهت‌دهی قرآن بنیان، تولیدمحور و عدالت‌گستر به بینش‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای اقتصادی خانواده و جامعه با الگوگیری عملی از سیره معصومان علیهم‌السلام» معرفی می‌کند (همان، ص ۴۰).

۵. تبیین الگوی تربیت اقتصادی خانواده مبتنی بر آموزه‌های رضوی

نخستین گام در ترسیم این الگو، تبیین جایگاه و رسالت خانواده در فرایند تربیت اقتصادی از نگاه آموزه‌های رضوی است.

۱-۵. جایگاه و رسالت خانواده در تربیت اقتصادی

خانواده، به‌عنوان اصلی‌ترین نهاد اجتماعی و زیربنای شکل‌گیری جوامع، همواره منشأ فرهنگ‌ها و تمدن‌ها در تاریخ بشر بوده است. این نهاد در پیشرفت جوامع نقشی والا و بی‌بدیل دارد و قرآن کریم توجه ویژه‌ای به جایگاه آن داشته است. احسان به پدر و مادر، تواضع در برابر ایشان و تبعیت همراه با کرامت از آنان، از مهم‌ترین دستورات قرآن در این زمینه است. خداوند متعال پس از فرمان به توحید بر نیکی به والدین، تواضع در برابر آنان و سپاسگزاری از زحمات تربیتی ایشان تأکید نموده است (اسراء/۲۳ و ۲۴). در فرهنگ رضوی نیز جایگاه احترام به والدین چنان رفیع است که امام رضا علیه‌السلام سپاسگزاری از آنان را هم‌سنگ شکرگزاری از خداوند دانسته و می‌فرماید: «أَمَرَ بِالشُّكْرِ لَهُ وَ لِلوَالِدَيْنِ فَمَنْ لَمْ يَشْكُرْ وَالدِّينَهُ لَمْ يَشْكُرِ اللهُ؛ خدای متعال به سپاس‌گزاری از خود و والدین امر نموده که هر کس از والدینش سپاس‌گزاری و تشکر نکند، خدا را سپاس نگفته است» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۲۵۸). ایشان همچنین در تبیین حدود این اطاعت می‌فرماید: «بِرُّ الوَالِدَيْنِ وَاجِبٌ وَ إِن كَانَا مُشْرِكِينَ وَ لَا طَاعَةَ لَهُمَا فِي مَعْصِيَةِ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَا لغيرِهِمَا فَإِنَّهُ لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الخَالِقِ؛ نیکی به پدر و مادر واجب است، هر چند مشرک باشند اما پیروی از آن‌ها و دیگران در نافرمانی خدای عز و جل جایز نیست زیرا پیروی از بندگان در نافرمانی خداوند روا نیست» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۲۴).

در منظومه معارف رضوی، اهتمام به اقتصاد خانواده و تأمین رفاه و آسایش اعضای آن، جلوه‌ای از این نیکی و مسئولیت‌پذیری است، تا جایی که تلاش برای کسب روزی حلال برای خانواده، از جهاد در راه خدا برتر شمرده شده است: «إِنَّ الذِّي يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ يَكْفُ بِهِ عِيَالَهُ أَعْظَمُ أَجْرًا مِنَ المُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللهِ؛ کسی که در پی افزایش رزق و روزی است تا با آن، خانواده خود را اداره کند، پاداشش از مجاهد در راه خدا بیشتر است» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۸۸). این برتری، ریشه در اهمیت بنیادین اقتصاد در حفظ کیان خانواده و ایجاد آرامش و الفت در آن دارد. تأمین نیازهای مادی، بستر تحقق آسایش روانی و زمینه‌ساز تربیت صحیح فرزندان است. امام رضا علیه‌السلام همواره یاران خود را به میانه‌روی و اعتدال در مدیریت اقتصادی خانواده سفارش نموده و رویکرد صحیح را پرهیز از دو روش ناپسند اسراف و سخت‌گیری معرفی می‌کردند؛ روشی که مستند به آیات قرآن کریم است (ابن بابویه، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۵۵). ایشان در تبیین ضرورت این گشاده‌دستی

۱. «مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ سَعِيدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ قَالَ سَمِعْتُ العِيَانِيَّ وَ هُوَ يَقُولُ اسْتَأْذَنْتُ الرِّضَاعَ فِي النَّفَقَةِ عَلَى العِيَالِ فَقَالَ بَيْنَ المَكْرُوهِينَ قَالَ فَقُلْتُ جُعِلَتْ فِدَاكَ لَا وَ اللهُ مَا أَعْرَفُ المَكْرُوهِينَ قَالَ فَقَالَ بَلَى يَرَحْمُكَ اللهُ أَمَا تَعْرِفُ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَ جَلَّ كَرِهَ الإسْرَافَ وَ كَرِهَ الإِقْتَارَ فَقَالَ وَ الذِّينَ إِذَا انْفَقُوا لَمْ يَسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتَرُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (ابن بابویه، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۵۵)

می فرمایند: «يَنْبَغِي لِلرَّجُلِ أَنْ يَوْسَعَ عَلَى عِيَالِهِ لئَلَّا يَتَمَوَّأَ مَوْتَهُ؛ سزاوار است که مرد برای خانواده اش گشاده دست باشد تا آن‌ها مرگ او را آرزو نکنند» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۱۱). این بیان، هشدار می‌دهد که عدم تأمین رفاه و آسایش خانواده، زمینه‌ساز فرسایش عواطف، از بین رفتن الفت خانوادگی و بروز تنش‌های مخرب خواهد شد. همچنین در کلامی دیگر، این وظیفه را برای توانگران مورد تأکید مضاعف قرار می‌فرماید: «صَاحِبُ النَّعْمَةِ يَجِبُ عَلَيْهِ التَّوَسُّعَةُ عَنْ عِيَالِهِ؛ کسی که دارای نعمت است، بر او واجب است که در هزینه زندگی بر خانواده اش توسعه بدهد» (همان).

۱-۵-۱. رویکرد عملی در تربیت اقتصادی

خانواده در فرهنگ رضوی کانونی برای فرهنگ‌سازی اقتصادی به شمار می‌آید. تأکید امام رضا علیه‌السلام بر اعتدال در مصرف و پرهیز هم‌زمان از اسراف و سخت‌گیری، در حقیقت ترسیم یک «الگوی معیشتی» است که والدین موظف‌اند آن را در وجود فرزندان نهادینه سازند. این رسالت ایجاب می‌کند که خانواده فراتر از تأمین نیازهای مادی، با آموزش عملی و الگوسازی رفتاری، ارزش‌هایی چون تقدس کار، برکت رزق حلال، انضباط مالی و روحیه انفاق را به نسل بعد منتقل نماید. امام رضا علیه‌السلام بر آموزش عملی انفاق به فرزندان و قراردادن مستقیم آن‌ها در موقعیت واقعی بخشش تأکید می‌فرماید: «مَرَّ الصَّبِيُّ فَلَيْتَصَدَّقَ بِيَدِهِ بِالْكَسْرَةِ وَالْقُبْضَةِ وَالشَّيْءِ وَ إِنْ قَلَّ فَإِنَّ كُلَّ شَيْءٍ يَرَادُ بِهِ اللَّهُ وَ إِنْ قَلَّ بَعْدَ أَنْ تَصَدَّقَ النِّيَّةُ فِيهِ عَظِيمٌ؛ به بچه دستور بده که به دست خود تکه نانی یا یک مشت (گندم و...) صدقه بدهد، اگر چه صدقه اندک باشد زیرا که هر چه که هدف از آن، خدا باشد، اگر چه کم باشد بزرگ است» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۴).

در این روایت چندین نکته اساسی در حوزه تربیت اقتصادی نهفته است. نخست، تأکید بر «تربیت عملی» و پرهیز از آموزش‌های نظری است. کودک باید خود مستقیماً در فرایند عمل اقتصادی مشارکت داده شود تا یادگیری در بستر تجربه زیسته شکل گیرد. دوم، تأکید بر انجام عمل توسط شخص کودک است. این امر به کودک نوعی عاملیت و فاعلیت می‌بخشد و روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت اجتماعی را از همان سنین کودکی در وجود او نهادینه می‌کند. سوم، این روش تربیتی، فراتر از انتقال یک مهارت اقتصادی واجد ثمرات تکوینی و تشریحی در نفس کودک است زیرا عمل را با نیت الهی پیوند زده و از همان آغاز، بنیان‌های یک «اقتصاد اخلاق محور» را در ضمیر او بنا می‌نهد، اقتصاد مقدسی که آثار آن در زندگی دنیوی و سعادت اخروی او متجلی خواهد شد.

۵-۲. راهکارهای ایجابی: نهادینه‌سازی فرهنگ کار، تولید و برنامه‌ریزی

مهم‌ترین رسالت خانواده در توسعه اقتصادی، فرهنگ‌سازی است. به این معنا که با تربیت صحیح فرزندان در این زمینه و نهادینه‌سازی ارزش‌های اقتصادی، به توسعه آن کمک می‌نماید. در ادامه به برخی از مؤلفه‌های اساسی که نقش مهمی در فرهنگ‌سازی و توسعه اقتصادی در جامعه دارند، اشاره می‌شود.

۱-۲-۵. توجه به اشتغال و تولید

آیت الله جوادی آملی تصریح می‌کند که عزت، کرامت و استقلال هر ملتی در گرو همت و تلاش آن ملت است، چنان‌که فرومایگی و زبونی هر ملتی، پیامد تنبلی، راحت‌طلبی و بیکاری اوست (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ص ۱۵۲ و ۱۵۳). در فرهنگ رضوی، کار و کوشش برای کسب رزق حلال و تأمین معیشت خانواده، چنان جایگاهی دارد که از جهاد در راه خدا برتر شمرده شده است. امام رضا علیه السلام در این باره می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِي يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ يَكْفٍ بِهِ عِيَالَهُ أَعْظَمُ أَجْرًا مِنَ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛ کسی که در پی افزایش رزق و روزی است تا با آن، خانواده خود را اداره کند، پاداشش از مجاهد در راه خدا بیشتر است» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۸۸؛ متقی هندی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۶). این تلاش می‌تواند در عرصه کار عملی و تولید کالا و خدمات متجلی شود یا در حوزه علم و تولید تخصص بروز یابد.

در فرهنگ رضوی، به مقوله تولید و اشتغال توجه ویژه‌ای شده است. معصومین علیهم السلام نه تنها خود به طور عملی به تولید کالاهای ضروری می‌پرداختند بلکه پیروان خویش را نیز به این امر سفارش می‌نمودند: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَحِبُّ الْمُؤْمِنَ الْمُحْتَرَفَ؛ به راستی خداوند مؤمن صاحب حرفه را دوست می‌دارد» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۱۱۳). این حدیث شریف، روحیه کار و تولید را محبوب الهی معرفی می‌کند و خانواده به‌عنوان اولین کانون تربیتی، موظف به نهادینه‌سازی این فرهنگ در فرزندان است. نقشی که ثمره آن، کاهش وابستگی به بیگانگان و تقویت بنیان‌های تولید ملی خواهد بود.

۲-۲-۵. برنامه‌ریزی اقتصادی

اقتصاد سالم و اسلامی، جز در پرتو برنامه‌ریزی درست اقتصادی محقق نمی‌شود. در فرهنگ رضوی، برنامه‌ریزی در زندگی و در رأس آن برنامه‌ریزی اقتصادی، جایگاهی ویژه داشته و آثاری همچون تأمین روزی، دورشدن از فقر و شرافت‌اندیشی برای آن بیان شده است (متقی هندی، ۱۴۰۹، ج ۷، ص ۱۸۸). اهمیت این امر تا آنجاست که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم خطر فقدان آن را جدی‌تر از خود فقر برمی‌شمارند: «مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي الْفَقْرَ

وَ لَكِنْ أَخَافُ عَلَيْهِمْ سُوءَ التَّدْبِيرِ؛ بر امت خویش نه از فقر که از برنامه‌ریزی نادرست بیم دارم» (احسائی، ۱۴۰۳، ج ۴، ص ۳۹). امام علی علیه السلام نیز با تأکید بر کارکرد فزاینده تدبیر در مال می‌فرماید: «حُسْنُ التَّدْبِيرِ يَنْمِي قَلِيلَ الْمَالِ وَ سُوءُ التَّدْبِيرِ يَفْنِي كَثِيرَهُ؛ نیک‌اندیشی مال کم را می‌افزاید و بداندیشی مال بسیار را کم می‌گرداند» (آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۴۵). در امتداد همین بینش، امام رضا علیه السلام برنامه‌ریزی صحیح در معیشت را در شمار نشانه‌های کمال ایمان قرار داده و می‌فرماید: «لَا يَسْتَكْمِلُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى تَكُونَ فِيهِ خَصَالٌ ثَلَاثٌ التَّقْوَةُ فِي الدِّينِ وَ حُسْنُ التَّقْدِيرِ فِي الْمَعِيشَةِ وَ الصَّبْرُ عَلَى الرَّزَايَا؛ هیچ بنده‌ای کاملاً به حقیقت ایمان نمی‌رسد، مگر آن که سه خصلت در او باشد: فهم در دین، حسن تدبیر در معیشت و شکیبایی در برابر مصائب» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۳۹).

این اصل راهبردی در سطح خانواده، به معنای مدیریت هوشمندانه درآمدها و هزینه‌هاست که التزام به آن از بروز بسیاری از آسیب‌های اقتصادی پیشگیری می‌کند. در این میان، یکی از مهم‌ترین محورهای تربیت اقتصادی، آموزش عملی برنامه‌ریزی به فرزندان است. خانواده باید فرزندان را به طور عینی با مقوله مدیریت منابع آشنا سازد. به عنوان یک الگوی آموزشی، پدر می‌تواند با اختصاص مبلغی معین به فرزند از او بخواهد که این بودجه را در یک بازه زمانی مشخص برای نیازهای شخصی خود مدیریت کند. اجرای چنین برنامه‌ای، فرزند را از همان کودکی با مفهوم محدودیت منابع، اولویت‌بندی نیازها و ضرورت برنامه‌ریزی میان درآمد و هزینه آشنا می‌سازد. بدین ترتیب، «حسن تقدیر در معیشت» که در کلام امام رضا علیه السلام معیار کمال ایمان شمرده شده، به عنوان یک مهارت بنیادین و فضیلت اخلاقی در نسل آینده نهادینه می‌گردد.

۳-۵. راهکارهای سلبی: طرد رفتارهای ناشایست اقتصادی

نخستین گام در طرد رفتارهای ناشایست اقتصادی، نهادینه‌سازی «انضباط اقتصادی» در خانواده است که بر سه رکن قناعت، پرهیز از اسراف و دوری از تجمل‌گرایی مبتنی می‌باشد.

۱-۳-۵. انضباط اقتصادی: قناعت، پرهیز از اسراف و تجمل‌گرایی

در فرهنگ رضوی، بر بهره‌گیری بهینه و مسئولانه از نعمت‌های الهی، اعم از مادی و معنوی، تأکید ویژه‌ای شده است. رویکرد امام رضا علیه السلام در این زمینه، مبتنی بر ایجاد حساسیت اخلاقی نسبت به هرگونه تضييع منابع است: «أَكَلَ الْعُلَمَانُ يَوْمًا فَاكَهَةً وَ لَمْ يَسْتَقْصُوا أَكْلَهَا وَ رَمَوْا بِهَا فَقَالَ لَهُمْ أَبُو الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: سُبْحَانَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ اسْتَغْنَيْتُمْ فَإِنَّ أَنْسَاءَ لَمْ يَسْتَعْنُوا أَطْعَمُوهُ مَنْ يَحْتَاجُ إِلَيْهِ؛ روزی خدمتکاران، سیبی خوردند و آن را نیم‌خورده،

رها کردند و دور افکندند. امام رضا علیه السلام به ایشان فرمود: سبحان الله! اگر شما از آن بی‌نیازید، مردمی به آن نیازمندند؛ آن را به کسی بخورانید که بدان نیاز دارد» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۲۹۷). این واکنش امام علیه السلام، مفهوم «استغنا» را از یک امر شخصی به یک مسئولیت اجتماعی پیوند می‌زند و ضایع کردن نعمت، حتی در مقیاسی خرد را ناپسند می‌شمارد. اسراف که یکی از مصادیق بارز آن، تباه کردن بی‌جهت مال و ثروت است، به‌عنوان یکی از عوامل ایجاد فقر نیز شناخته می‌شود. امام رضا علیه السلام در تحذیر از این آفت اقتصادی-اخلاقی می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ الْقِيلَ وَالْقَالَ وَ إِضَاعَةَ الْمَالِ وَ كَثْرَةَ السُّؤَالِ؛ به‌راستی که خدای عزوجل با قیل و قال، تباه کردن مال و بسیاری درخواست و سؤال را دشمن می‌دارد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۳۵). در این کلام، «إِضَاعَةُ الْمَالِ» در کنار رذایل اخلاقی دیگر ذکر شده که نشان‌دهنده عمق زشتی آن از منظر الهی است.

قرآن کریم در موارد متعددی انسان را به استفاده صحیح از نعمت‌ها فراخوانده و از اسراف و تبذیر بر حذر داشته است: «وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (اعراف/۳۱). سبک زندگی اسلامی، چه در ابعاد فردی و خانوادگی و چه در سطح کلان جامعه، پیراسته از هرگونه اسراف و زیاده‌روی است. در این سبک، هزینه کردن اموال در راه غیر خدا از مصادیق اسراف شمرده شده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۰۲). همچنین، اسراف به‌عنوان عاملی مهم در ایجاد فقر و در مقابل، میانه‌روی به‌عنوان عاملی برای بی‌نیازی معرفی شده است؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام در این باره می‌فرماید: «إِنَّ السَّرْفَ يُورِثُ الْفَقْرَ وَ إِنَّ الْقَصْدَ يُورِثُ الْغِنَى؛ همانا اسراف، فقر و ناداری و میانه‌روی، توانگری می‌آورد» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۵۳). این کلام، رابطه علی مستقیمی میان الگوی مصرف و وضعیت اقتصادی ترسیم می‌کند.

یکی از مهم‌ترین مصادیق عینی پرهیز از اسراف، ساده‌زیستی و عدم تعلق به تجملات است. ساده‌زیستی از شئون اصیل اسلامی و تجمل‌پرستی و روی آوردن به تشریفات زائد، مانعی جدی بر سر راه اصلاح الگوی مصرف و پیشرفت‌های اقتصادی به شمار می‌آید. فروافتادن در دام تشریفات و تجملات، نتیجه‌ای جز اتلاف سرمایه‌های مادی و اسراف اموال ندارد. قرآن کریم در راستای فرهنگ‌سازی برای مصرف صحیح و ایمن‌سازی مسلمانان از این لغزشگاه، به پیروان خود چنین فرمان می‌دهد: «وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى؛ و هرگز چشمان خود را به مواهب مادی، که به گروه‌هایی از آنان داده‌ایم، مدوز؛ این‌ها گل‌های ناپایدار زندگی دنیاست؛ تا آنان را در آن بیازماییم؛ و روزی پروردگارت بهتر و ماندگارتر است» (طه/۱۳۱). همچنین

در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: «وَلَا تَمَدَّنْ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَخَفَضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ؛ هرگز چشم خود را به نعمت‌های مادی، که به گروه‌هایی از آنها [کفار] دادیم، می‌فکن! و به خاطر آنچه آنها دارند، غمگین مباش؛ و پروبال عطوفت خود را برای مؤمنین فرود آر» (حجر/۸۸).

در فرهنگ رضوی، بر دو رکن اساسی «استفاده صحیح» و «قناعت» تأکید فراوان شده که این دو، پایه‌های استوار اقتصاد خانواده و جامعه را تشکیل می‌دهند. ساده‌زیستی در این فرهنگ، برای تمامی اقشار جامعه توصیه شده است. در سیره علمی و عملی معصومین علیهم‌السلام به این دو فضیلت توجه ویژه‌ای گردیده است (نهج‌البلاغه، نامه ۴۵). سیره عملی امام رضا علیه‌السلام خود تجسم عینی اجتناب از هرگونه تجمل‌گرایی بود. ایشان بر حصیر می‌نشستند و لباس درشت و خشن می‌پوشیدند؛ باین‌حال، آن‌گاه که در میان مردم حاضر می‌شدند، لباسی متناسب و درخور شأن اجتماعی بر تن می‌نمودند (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۷۸). این سیره متعادل، الگوی جامعی از ساده‌زیستی عزتمندانه و به‌دوراز رهبانیت و عزلت‌گزینی را به تصویر می‌کشد.

تأکید بر قناعت و پرهیز از تجمل‌گرایی، ریشه در آثار مخرب آن بر اقتصاد خانواده و جامعه دارد زیرا تجمل‌گرایی منابع ملی را در امور غیرضروری هدر داده و افزون بر اتلاف سرمایه، با کم‌رنگ کردن سنت‌های حسنه و افزایش هزینه‌های ازدواج، به افول سبک زندگی اسلامی می‌انجامد. خانواده با نهادینه‌سازی فرهنگ ساده‌زیستی، سدی محکم در برابر این آسیب‌ها پدید می‌آورد.

انضباط اقتصادی به معنای دوری‌گزیدن از اقتصاد ناسالم و باطل است، به‌گونه‌ای که آسیب‌های اقتصادی در سطوح فردی و اجتماعی مجال بروز نیابند. در فرهنگ رضوی، مصادیقی همچون ربا، قمار، کم‌فروشی، احتکار و عدم بازپرداخت قرض (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۱۵، ص ۳۲۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۱۲۱) از جمله محرّمات اقتصادی‌ای هستند که تحریم آن‌ها باهدف ایجاد یک نظام اقتصادی منضبط و اخلاق‌محور صورت گرفته است. در این میان، «قناعت» به‌عنوان یک راهکار درونی برای تحقق انضباط اقتصادی در فرهنگ رضوی معرفی شده است. امام رضا علیه‌السلام در تبیین کارکردهای متعالی این فضیلت می‌فرماید: «الْقَنَاعَةُ تَجْتَمِعُ إِلَىٰ صَيَانَةِ النَّفْسِ وَ عَزِّ الْقَدْرِ وَ طَرَحِ مَوْنِ الْاِسْتِكْنَارِ وَ التَّعَبُّدِ لِأَهْلِ الدُّنْيَا؛ قناعت باعث خویشترداری و ارجمندی و آسوده شدن از زحمت فزونی خواهی و بندگی در برابر دنیاپرستان است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۴۹). چنان‌که از این کلام نورانی برمی‌آید، قناعت راهبردی اقتصادی-روان‌شناختی است که انسان را

از چرخه فرسایشی «استکثار» (فزون طلبی) و «تعبد لأهل الدنيا» (بندگی قدرت های اقتصادی) رها می سازد و به او عزت و استقلال می بخشد.

امام رضا علیه السلام همواره اعتدال در معیشت را به پیروان خویش سفارش نموده و با رویکردی جامع، آنان را از دو آفت افراط و تفریط برحذر می داشتند: «عَلَيْكُمْ بِالْقَصْدِ فِي الْغَنَى وَالْفَقْرِ وَالْبِرِّ مِنَ الْقَلِيلِ وَالْكَثِيرِ؛ بر شما باد میانه روی در ثروت و تنگ دستی و نیکی کردن چه کم و چه زیاد» (علی بن موسی علیه السلام، ۱۴۰۶، ص ۳۳۸). این فرمان، ترسیم کننده یک «خط مشی اعتدالی» در دو وضعیت متفاوت اقتصادی (غنا و فقر) است و عمل نیک را محدود به توانمندی مالی نمی سازد. رعایت انضباط اقتصادی در خانواده، دارای تأثیرات دوگانه سلبی و ایجابی است. از جنبه سلبی، فرهنگ بهره گیری از رزق حلال و دوری جستن از مصادیق اقتصاد ناسالم از جمله ربا و احتکار در میان تمام اعضای خانواده نهادینه می شود و آنان را در برابر وسوسه های کسب درآمد حرام ایمن می سازد. از جنبه ایجابی نیز، با ملکه ساختن فرهنگ قناعت، ساده زیستی و اجتناب از اسراف و تجمل، از اتلاف انرژی و سرمایه در خانواده جلوگیری شده و این رویه مستقیماً به بهبود اقتصاد فردی و اجتماعی می انجامد. بی تردید، آموزش این مفاهیم و نهادینه سازی آن در ضمیر فرزندان، از رسالت های مهم و راهبردی خانواده در عرصه تربیت اقتصادی و مصون سازی آنان در برابر آسیب های مالی و اخلاقی است.

۲-۳-۵. نهی از مصرف کالاهای قاچاق و حمایت از تولید داخلی

یکی از مهم ترین راهکارهای عملیاتی برای تحقق توسعه اقتصادی، اهتمام به تولید و مصرف داخلی و پرهیز جدی از استفاده از کالاهای قاچاق است. در آموزه های اسلامی، مضامین متعددی وجود دارد که به طور مستقیم یا غیرمستقیم، مصرف کالاهای غیراسلامی و قاچاق را نهی می نمایند. امام علی علیه السلام در این باره با نگاهی آینده نگرانه می فرماید: «لَا تَزَالُ هَذِهِ الْأُمَّةُ بِخَيْرٍ مَا لَمْ يَلْبَسُوا لِبَاسَ الْعَجَمِ وَ يَطْعَمُوا أَطْعَمَةَ الْعَجَمِ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ ضَرَبَهُمُ اللَّهُ بِالذُّلِّ؛ این امت، همیشه در نیک بختی به سر برند تا وقتی که لباس بیگانگان را بپوشند و غذای بیگانگان را نخورند؛ اما وقتی چنین کردند، خداوند، آنان را به خواری اندازد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۳، ص ۳۲۳). مراد از «عجم» در این کلام، جوامع غیرمسلمانی است که امام علیه السلام از تقلید و تبعیت ظاهری از آنان نهی نموده است. این نهی، ناظر به دو بُعد اقتصادی و فرهنگی-اجتماعی است. این کار به رونق اقتصادی جوامع غیراسلامی و تضعیف بازار داخلی می انجامد و از سوی دیگر، به ترویج فرهنگ بیگانه و نوعی تهاجم فرهنگی در جامعه اسلامی منجر می شود. این کلام راهبردی، در هر عصری قابلیت اجرایی دارد و عمل به آن، علاوه بر توسعه بازار داخلی، تولید و اشتغال، سدی در برابر نفوذ فرهنگی بیگانگان پدید می آورد.

در تأیید و تکمیل این معنا، امام صادق علیه السلام با استناد به یک حدیث قدسی می فرماید: «أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى نَبِيِّ مِنْ أَنْبِيَائِهِ: قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ لَا يَلْبَسُوا لِبَاسَ أَعْدَائِي وَلَا يَطْعَمُوا مَطَاعِمَ أَعْدَائِي وَلَا يَسْلُكُوا مَسَالِكَ أَعْدَائِي فَيَكُونُوا أَعْدَائِي كَمَا هُمْ أَعْدَائِي؛ خداوند عزوجل به یکی از انبیاء بنی اسرائیل وحی فرمود: به مؤمنان بگو لباس دشمنان مرا در بر نکنند و طعام دشمنان مرا نخورند و بر طریقه دشمنان من نپویند که مبدا آنها نیز مرا دشمن شوند همچنان که آنان دشمن من هستند» (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۵۲).

مصرف کالاهای خارجی و قاچاق در حوزه‌های گوناگون از جمله پوشاک و خوراک، ضربه‌ای مهلک بر پیکره اقتصاد داخلی وارد می‌کند. الگوپذیری از بیگانگان در نوع و میزان کالاهای مصرفی، از دو منظر به جامعه اسلامی زیان می‌رساند. از جنبه اقتصادی، این رویه موجب ترویج مصرف کالاهای خارجی، بی‌توجهی به تولیدات داخلی، خروج سرمایه از کشور و تضعیف تولید و اقتصاد ملی می‌شود. از جنبه اجتماعی-فرهنگی نیز، این رفتار، نوعی تبلیغ عملی برای ترویج فرهنگ بیگانه و تهدیدی علیه اصالت‌های فرهنگی و حتی دینی جامعه به شمار می‌رود؛ به‌ویژه آنکه الگوپذیری در مصرف، به طور ناخواسته، الگوپذیری در اخلاق و رفتار را نیز در پی خواهد داشت (ایروانی، ۱۳۸۴، ص ۲۸۷).

در این زمینه، ذکر دو نکته ضروری است. نخست آنکه نهی از مصرف کالاهای بیگانه به معنای نفی تجارت مشروع با سایر کشورها نیست. دوم، موفقیت در عرصه تولید داخلی، مستلزم هم‌افزایی تولیدکننده و مصرف‌کننده است. تولیدکنندگان باید به ارتقای کیفیت کالاهای داخلی همت گمارند و مصرف‌کنندگان نیز با پرهیز از کالاهای قاچاق، از چرخه تولید ملی حمایت نمایند. این هم‌افزایی، جز در سایه فرهنگ‌سازی مستمر در بستر خانواده محقق نخواهد شد.

۴-۵. راهکارهای اجتماعی: تربیت اقتصادی مبتنی بر دگردوستی

در آموزه‌های دینی فقر به‌عنوان یکی از عوامل زمینه‌ساز لغزش به کفر معرفی شده است. امام علی علیه السلام فقر را بزرگ‌ترین مرگ (نهج البلاغه، حکمت ۱۶۳) و مایه سرگردانی عقل و سبب دشمنی می‌داند (همان، حکمت ۳۱۹). براین اساس، یکی از رسالت‌های مهم خانواده، مشارکت فعال در رفع فقر از جامعه و کاهش آسیب‌های ناشی از آن است. اهتمام خانواده‌ها به نیازمندان و مستمندان در حوزه زندگی خود، عاملی مهم در ریشه‌کن کردن فقر و ارتقای سطح معیشتی محرومان بوده و از آسیب‌های اقتصادی و اجتماعی پیشگیری می‌کند.

۴-۵-۱. حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و اولویت توانمندسازی

یکی از ابعاد تحقق اقتصاد مقاومتی، رفع فاصله طبقاتی است زیرا جامعه دارای لایه‌هایی

است که قشر فقیر و محروم یکی از آنهاست. اسلام برای رفع این معضل، راهکارهایی تعبیه نموده که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از صدقه، انفاق، اطعام، زکات و خمس (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ج ۱۷، ص ۲۱۹). این آثار سوء فردی و اجتماعی فقر، سبب شده است که در فرهنگ رضوی، مبارزه با آن در اولویت قرار گیرد؛ چنان‌که سیره عملی امام رضا علیه السلام نمادی عینی از این اهتمام بود و ایشان در خراسان، تمام دارایی‌های خود را میان مستمندان تقسیم نمودند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۹۷). امام رضا علیه السلام در توصیف ویژگی‌های یک مسلمان متعهد می‌فرمایند: «لَا يَسْأَمُ مِنْ طَلَبِ الْخَوَائِجِ إِلَيْهِ؛ مسلمان از مراجعه کردن مردم به او و رفع گرفتاری آنان ملول و خسته نمی‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۳۴). در مقابل، کسانی را که از این مسئولیت اجتماعی شانه خالی می‌کنند، به شدت نکوهش نموده و می‌فرمایند: «إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْ مَنَعَ رَفْدَهُ وَ أَكَلَ وَحْدَهُ وَ جَلَدَ عَبْدَهُ؛ همانا بدترین مردم کسی است که از کمک به دیگران دریغ ورزد و تنها غذا بخورد و زیر دستش را بزند» (مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۷۵، ص ۳۴۱). همچنین در وصف سیره پنهانی آن حضرت در رسیدگی به محرومان آمده است: «الصَّدَقَةُ فِي السِّرِّ وَ أَكْثَرُ ذَلِكَ يَكُونُ مِنْهُ فِي اللَّيَالِي؛ بسیار پنهانی صدقه می‌داد و بیشتر این کار را در شب‌های تاریک انجام می‌داد» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۸۴).

علاوه بر این تأکیدات، فرهنگ رضوی راهکاری بنیادین‌تر نیز ارائه می‌دهد و آن اولویت‌بخشی به توانمندسازی و ریشه‌کن کردن فقر، فراتر از کمک‌های مقطعی است. به این معنا که کمک مقطعی، مشکلی مقطعی را حل می‌کند اما فراهم‌سازی زمینه اشتغال و توانمندسازی، فقر را برای همیشه از زندگی آنان از بین می‌برد. بر این اساس، هرگاه امکان چنین اقدام پایدار را فراهم باشد، اولویت آن بر صدقه و کمک موقتی ارجحیت دارد. امام رضا علیه السلام خود به این نکته ظریف تصریح نموده و می‌فرمایند: «عَوْنُكَ لِلضَّعِيفِ أَفْضَلُ مِنَ الصَّدَقَةِ؛ کمک کردن تو، به شخص ناتوان، از بافضیلت‌ترین صدقه‌هاست» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۳۹). واژه «عون» (یاری) در این کلام، مفهومی فراتر از مساعدت مالی صرف را در بر دارد و بر هرگونه یاری‌رسانی برای رفع ناتوانی دلالت می‌کند.

همچنین در بیانی جامع، اهتمام به رفع نیازهای مؤمنان را یکی از بهترین اعمال پس از واجبات معرفی نموده و می‌فرمایند: «وَ أَحْرَصُوا عَلَيَّ قِضَاءِ خَوَائِجِ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِدْخَالَ الشُّرُورِ عَلَيْهِمْ وَ دَفْعَ الْمَكْرُوهِ عَنْهُمْ فَإِنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْأَعْمَالِ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بَعْدَ الْفَرَائِضِ أَفْضَلَ مِنْ إِدْخَالِ الشُّرُورِ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ؛ از بهترین اعمال این است که... شدت علاقه نشان دهید بر رفع نیازمندی‌های مؤمنین و شاد کردن آنها و برطرف نمودن ناراحتی از ایشان زیرا بعد

از انجام واجبات هیچ عملی بهتر از مسرور کردن مؤمن نیست» (علی بن موسی علیه السلام، ۱۴۰۶، ص ۳۳۹). در سخنی گهربار دیگر، امام علیه السلام یاری رسانی به برادران ایمانی در امور دنیوی را پس از ایمان و ولایت، محبوب‌ترین عمل نزد خدا برشمرده و در تبیین فلسفه آن می‌فرماید: «وَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ لَا تَشْكُرُونَ اللَّهَ تَعَالَى بِشَيْءٍ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ وَبَعْدَ الْأَعْتِرَافِ بِحُقُوقِ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ ص أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ مُعَاوَنَتِكُمْ لِإِخْوَانِكُمُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى دُنْيَاهُمْ الَّتِي هِيَ مَعْبَرٌ لَهُمْ إِلَى جَنَانِ رَبِّهِمْ فَإِنْ مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ كَانَ مِنْ خَاصَّةِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۶۹). نکته ژرف و راهبردی در این حدیث شریف آن است که امام رضا علیه السلام دنیا را «معبّر» (گذرگاه) به سوی بهشت معرفی می‌کند. این نگاه قدسی به حیات مادی، بدین معناست که برای رسیدن به سعادت اخروی، باید از این گذرگاه به سلامت عبور کرد و بخشی از این سلامت، در گرو تأمین حداقل‌های معیشتی است؛ بنابراین، اهتمام به رفع نیازهای مادی مؤمنان، زمینه تعالی و رشد معنوی آنان را فراهم ساخته و از آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی ناشی از فقر جلوگیری می‌کند.

۲-۴-۵. اهتمام به قرض‌الحسنه و پرهیز از اقتصاد ربوی

یکی از راهکارهای مهم و کارآمد اقتصادی قرآن کریم در فقرزدایی و یاری‌رسانی به اقشار کم‌درآمد جامعه، تشویق به سنت نیکوی «قرض‌الحسنه» است. در فرهنگ رضوی نیز به اهمیت قرض‌الحسنه و پرهیز از ربا توجه ویژه‌ای مبذول شده و آثار قابل توجهی برای این عمل بیان گردیده است. امام رضا علیه السلام در تبیین برتری قرض‌الحسنه بر صدقه می‌فرماید: «أَنَّ أَجْرَ الْقَرْضِ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ ضِعْفًا مِنْ أَجْرِ الصَّدَقَةِ لِأَنَّ الْقَرْضَ يَصِلُ إِلَى مَنْ لَا يَضَعُ نَفْسَهُ لِلصَّدَقَةِ لِأَخْذِ الصَّدَقَةِ؛ ثَوَابِ قَرْضِ الْحَسَنَةِ هَجْدَةٌ بَرَابَرِ ثَوَابِ صَدَقَةٍ» (علی بن موسی علیه السلام، ۱۴۰۶، ص ۲۵۶).

قرض‌الحسنه، برخلاف صدقه، کرامت و عزت‌نفس نیازمند را حفظ نموده و او را در موقعیت درخواست‌کننده‌ای که شرم‌نده می‌شود قرار نمی‌دهد. قرض‌الحسنه نوعی مشارکت و تعاون اقتصادی است که با بازپرداخت همراه بوده و شأن انسانی دریافت‌کننده را پاس می‌دارد. بر همین اساس، امام علیه السلام بر اعطای قرض‌الحسنه از یک سو و بر ادای صحیح و به موقع آن از سوی دیگر تأکید می‌فرماید. در مقابل این سنت حسنه و تعاون بخش، امام رضا علیه السلام با لحنی قاطع، حرمت و قباحیت ربا را این‌چنین بیان می‌فرماید: «أَنَّ الرَّبَا حَرَامٌ سَخَتْ مِنَ الْكِبَائِرِ وَمِمَّا قَدْ وَعَدَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ فَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْهَا وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَى لِسَانِ كُلِّ نَبِيٍّ وَفِي كُلِّ كِتَابٍ؛ بِي تَرْدِيدِ رِبَا حَرَامٍ وَازْغَنَاهَانَ كَبِيرَةً» (علی بن موسی علیه السلام، ۱۴۰۶، ص ۲۵۶). وعده دوزخ داده است. از دوزخ به پروردگار پناه می‌بریم. همه پیامبران و همه کتاب‌های

آسمانی ربا را حرام دانسته‌اند» (علی بن موسی علیه السلام، ۱۴۰۶، ص ۲۵۶). بر این اساس، قرض الحسنه به‌عنوان سازوکاری اخلاقی برای گردش سالم ثروت، علاوه بر جلوگیری از ورود نیازمندان به چرخه‌های ربوی، خانواده را از یک واحد مصرف‌کننده صرف به نهادی اقتصادی، مسئولیت‌پذیر و اخلاق‌محور در شبکه تعاون اجتماعی ارتقا می‌دهد.

نظام جامع راهکارهای تربیت اقتصادی خانواده مبتنی بر آموزه‌های رضوی					
ردیف	حوزه راهکار	مؤلفه	آفت/ هدف	راهکار تربیتی خانواده	کارکرد اقتصادی
۱	ایجابی	تقدیس کار و تولید	بیکاری رزق حلال	بینش‌سازی عبادی از کار	معیشت حلال خودکفایی ملی
		برنامه‌ریزی (حسن تقدیر)	سوء تدبیر فقر	مهارت مدیریت منابع تمرین اولویت‌بندی	انضباط مالی بهره‌وری
		تربیت عملی	آموزش نظری صرف	مشارکت مستقیم یادگیری تجربی	ملکه اخلاقی کشنگری اقتصادی
۲	سلبی	انضباط مصرف	اسراف تجمل‌گرایی تبذیر	ساده‌زیستی قناعت‌سازی حساسیت به تضییع	کنترل مصرف استقلال اقتصادی
		حمایت از تولید داخلی	کالای قاچاق نفوذ فرهنگی	ترویج مصرف داخلی فرهنگ هم‌افزایی	رونق اشتغال سد تهاجم فرهنگی
۳	اجتماعی	توانمندسازی هدفمند	فقر مزمن شکاف طبقاتی	کمک هدفمند مهارت‌آموزی	ریشه‌کنی فقر عدالت اجتماعی
		ترویج قرض الحسنه	نظام ربوی تخریب کرامت	فرهنگ قرض الحسنه آموزش ادای دین	گردش سالم ثروت همبستگی اجتماعی

جدول ۱: نظام جامع راهکارهای تربیت اقتصادی خانواده مبتنی بر آموزه‌های رضوی

۶. نتیجه‌گیری

اقتصاد به‌عنوان یکی از ارکان اساسی حیات بشری، همواره در کانون توجه آموزه‌های اسلامی قرار داشته است. فرهنگ رضوی با ترسیم دقیق اصول و مبانی اقتصاد سالم و اسلامی، الگویی جامع برای سامان‌دهی معیشت، هم در ساحت فردی و هم در ساحت اجتماعی ارائه می‌دهد. پژوهش حاضر با اتخاذ رویکردی تحلیلی-تربیتی و با تمرکز بر نقطه تلاقی سه مفهوم «خانواده»، «تربیت اقتصادی» و «آموزه‌های امام رضا علیه‌السلام»، در پی پاسخ به این پرسش بنیادین بود که خانواده از چه جایگاهی در تربیت اقتصادی برخوردار بوده و مهم‌ترین راهکارهای آن برای تحقق اقتصاد سالم و پویا کدام است. یافته‌های این پژوهش که از تحلیل نظام‌مند روایات و سیره امام رضا علیه‌السلام به دست آمده، نشان می‌دهد که خانواده کانون اصلی و استراتژیک «فرهنگ‌سازی اقتصادی» در جامعه اسلامی است. این نهاد با بهره‌گیری از ظرفیت‌های تربیتی خود، می‌تواند نسل آینده را به مجموعه‌ای از بینش‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای اقتصادی منطبق با ارزش‌های اسلامی مجهز سازد و از این رهگذر، نقشی بی‌بدیل در توسعه پایدار اقتصادی ایفا نماید. یافته‌های پژوهش را می‌توان در قالب سه دسته راهکارهای ایجابی، سلبی و اجتماعی مستخرج از فرهنگ رضوی صورت‌بندی نمود.

راهکارهای ایجابی: در این حوزه، خانواده مهم‌ترین رسالت خود را از طریق «تربیت عملی» و «نهادینه‌سازی فرهنگ کار، تولید و برنامه‌ریزی» ایفا می‌کند. تحلیل روایات نشان داد که در منظومه فکری امام رضا علیه‌السلام، تلاش برای کسب رزق حلال و تأمین معیشت خانواده عبادتی برتر از جهاد در راه خدا تلقی شده است. این بینش، کار و تولید را از یک ضرورت مادی صرف به یک کنش مقدس و ارزش‌آفرین ارتقا می‌دهد. خانواده با مشارکت دادن عملی فرزندان در فعالیت‌های اقتصادی، مانند آموزش انفاق با دست خود کودک و نیز با آموزش مهارت «حسن تقدیر در معیشت» که در کلام امام رضا علیه‌السلام از نشانه‌های کمال ایمان شمرده شده، می‌تواند روحیه مسئولیت‌پذیری، اولویت‌بندی و مدیریت منابع را در نسل آینده نهادینه سازد. همچنین، تشویق به اتکا بر تولید داخلی و حمایت از کالاهای اسلامی، خانواده را به یک واحد تولیدی-مصرفی متعهد در مسیر خودکفایی ملی تبدیل می‌کند.

راهکارهای سلبی: بخش مهمی از تربیت اقتصادی در فرهنگ رضوی، معطوف به شناسایی و طرد آفت‌های اقتصاد سالم است. یافته‌ها نشان می‌دهد که مفاهیمی چون «انضباط اقتصادی» به معنای دوری از مصادیق اقتصاد باطل نظیر ربا، احتکار و کم‌فروشی و فرهنگ قناعت و ساده‌زیستی به‌عنوان راهبردی برای خویش‌داری و عزت‌نفس، هسته اصلی این راهکارها

را تشکیل می‌دهند. امام رضا علیه السلام با دعوت به میانه‌روی در فقر و غنا و تحذیر شدید از اسراف و تبذیر، خانواده را به یک «نظام اعتدال محور» فرامی‌خوانند. در این نظام، پرهیز از تجمل‌گرایی و مصرف کالاهای قاچاق و غیر ضروری یک راهبرد اقتصادی حیاتی برای جلوگیری از اتلاف منابع، خروج سرمایه از کشور و پیشگیری از تبعات فرهنگی-اجتماعی تهاجم اقتصادی بیگانگان است. خانواده با نهادینه‌سازی فرهنگ ساده‌زیستی عزتمندانه در سبک زندگی خود، می‌تواند به‌عنوان سدی محکم در برابر این آسیب‌ها عمل کند.

راهکارهای اجتماعی: یکی از برجسته‌ترین یافته‌های این پژوهش، تبیین نقش خانواده در گسترش فرهنگ «دگردوستی اقتصادی» بر پایه انفاق و قرض‌الحسنه است. در فرهنگ رضوی، فقر تهدیدی برای ایمان و امنیت اجتماعی دانسته شده است. از این رو، خانواده با اهتمام به حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و نهادینه‌سازی این روحیه در فرزندان، به رفع فقر و کاهش فاصله طبقاتی یاری می‌رساند. نکته راهبردی در تحلیل روایات، اولویت‌بخشی امام رضا علیه السلام به «توانمندسازی» بر «کمک مقطعی» است؛ آن‌جا که یاری به شخص ناتوان را برتر از صدقه معرفی می‌نمایند. این نگاه، خانواده را از یک خیر صرف به یک عامل توسعه انسانی ارتقا می‌دهد. همچنین، تأکید ویژه امام علیه السلام بر برتری قرض‌الحسنه بر صدقه به دلیل حفظ کرامت دریافت‌کننده، یک سازوکار مالی اخلاقی و عزت‌مدارانه برای گردش سالم ثروت و همبستگی اجتماعی ارائه می‌دهد که نهادینه‌سازی آن در خانواده، ضامن تحقق «اقتصاد مقاومتی» از پایین‌ترین سطوح جامعه خواهد بود.

در یک جمع‌بندی نهایی، این پژوهش آشکار ساخت که تربیت اقتصادی در فرهنگ رضوی، یک نظام جامع، متوازن و چندبُعدی است که خانواده در مرکز ثقل آن قرار دارد. غایت این نظام، تعالی اخلاقی و معنوی فرد و جامعه در پرتوی یک اقتصاد تولیدمحور و عدالت بنیان است. خانواده با عمل به این راهکارهای ایجابی، سلبی و اجتماعی می‌تواند نسلی را تربیت کند که «تولیدکننده مولد»، «مصرف‌کننده آگاه و مسئول» و «کنشگر اجتماعی دگردوست» باشد.

پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، به مطالعات میدانی برای سنجش میزان تحقق این شاخص‌ها در خانواده‌های ایرانی پرداخته شود. همچنین، سیاست‌گذاران فرهنگی و اقتصادی می‌توانند با تدوین برنامه‌های آموزشی مبتنی بر این یافته‌ها، خانواده‌ها را در ایفای این نقش تمدنی یاری رسانند؛ نقشی که بی‌تردید، زیربنای تحقق «حیات طیبه» و «جامعه مهدوی» خواهد بود.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم (۱۳۸۹ش). مترجم: ناصر مکارم شیرازی. قم: علی ابن ابی طالب علیه السلام.
- نهج البلاغه (۱۳۷۰ش). مترجم: سید جعفر شهیدی. تهران: انقلاب اسلامی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸ش). **عیون اخبار الرضا علیه السلام**. تهران: جهان.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۶ق). **من لایحضر الفقیه**. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۶ق). **الخصال**. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). **لسان العرب**. بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع دار صادر.
- احسائی، ابن ابی جمهور (۱۴۰۳ق). **عوالی اللئالی**. قم: مطبعه سید الشهداء.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق). **غورالحکم و درالکلم**. قم: دارالکتاب الاسلامی.
- ایروانی، جواد (۱۳۸۴ش). **اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث**. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- جوادی آملی (۱۳۸۸ش). **تفسیر موضوعی قرآن کریم**. قم: اسراء.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۶ق). **وسائل الشیعه**. قم: آل البیت لإحياء التراث.
- حسن نژاد کاشانی، بهزاد و ملایی، امید (۱۴۰۳ش). **تأثیر فناخت بر آرامش روان از منظر امام رضا علیه السلام**. امام رضا علیه السلام و علوم روز. ۲(۴). ۱۳۸-۱۵۸.
- حسینی، سیدعلی و احمدی فر، مصطفی (۱۳۹۵ش). **رفاه اقتصادی از منظر قرآن و آموزه های رضوی**. فرهنگ رضوی. ۴(۱۴). ۱۴۴-۱۲۳.
- داوری، روح الله و رضایی، محمد جواد (۱۳۹۸ش). **مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا علیه السلام**. کنگره بین المللی علوم انسانی اسلامی. ۱۸۸-۱۷۱.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). **مفردات الفاظ القرآن**. بیروت: دارالشامیه.
- رفسنجانی مقدم، مصطفی و همکاران (۱۳۹۵ش). **الگوها و معیارهای تربیتی تشکیل و استمرار خانواده متعالی در فرهنگ رضوی**. فرهنگ رضوی. ۴(۱۴). ۱۶۲-۱۴۵.
- ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۸۹ش). **عزم جدی ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز در پیشگیری و مبارزه با قاچاق کالاهای آرایشی و بهداشتی**. اقتصاد پنهان. ۱۲. ۱۳-۱۵.
- سکندری، علی (۱۳۸۸ش). **نگاهی به الگوی مصرف از منظر امام رضا علیه السلام**. مشکوة. ۲۸(۴). ۱۹۳-۱۸۲.
- علی بن موسی، امام هشتم (۱۴۰۶ق). **فقه الرضا علیه السلام**. قم: آل البیت لإحياء التراث.
- فرهنگی، علی (۱۳۹۴ش). **مصرف بی رویه مواد آرایشی در ایران**. پایش. ۸. ۷۸-۸۹.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳ش). **الکافی**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- متقی هندی، علاء الدین (۱۴۰۹ق). **کنز العمال**. بیروت: مؤسسه الرساله.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). **بحار الانوار**. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- الهی زاده، محمدحسین (۱۳۹۷ش). **تروییت اقتصادی**. مشهد: تدبر در قرآن و سیره.

References

- The Holy Quran (2010). Translated by Naser Makarem Shirazi. Qom: Ali ibn Abi Talib (A.S.).
- Nahj al-Balāghah [The Peak of Eloquence] (1991). Translated by Seyyed Ja'far Shahidi. Tehran: Islamic Revolution Publications.
- Al-Aḥsā'ī, Ibn Abī Jumhūr (1982). 'Awālī al-La'ālī [The Loftiest Pearls]. Qom: Maṭba'at Sayyid al-Shuhadā'.
- Al-Āmidī, A. b. M. (1989). Ghurar al-Ḥikam wa Durar al-Kalim [The Blossoms of Wisdom and Pearls of Speech]. Qom: Dār al-Kitāb al-Islāmī.
- Al-Ḥurr al-Āmilī, M. b. Ḥ. (1996). Wasā'il al-Shī'ah [The Means of the Shi'a]. Qom: Āl al-Bayt (A.S.) li-Iḥyā' al-Turāth.
- Ali ibn Mūsā, the Eighth Imam (1986). Fiḥ al-Reza (A.S.) [The Jurisprudence of Imam Reza]. Qom: Āl al-Bayt (A.S.) li-Iḥyā' al-Turāth.
- Al-Kulaynī, M. b. Y. (1984). Al-Kāfi [The Sufficient]. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah.
- Al-Majlisī, M. B. (1983). Biḥār al-Anwār [Seas of Lights]. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Al-Muttaqī al-Hindī, 'A. (1988). Kanz al-'Ummāl [The Treasure of the Doers of Good Deeds]. Beirut: Mu'assasat al-Risālah.
- Al-Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥ. b. M. (1991). Mufradāt Alfāz al-Qur'ān [The Vocabulary of Quranic Terms]. Beirut: Dār al-Shāmiyyah.
- Davari, R., & Rezaei, M. J. (2019). The Foundations of Resistance Economy in the Ethical and Practical Conduct (Sīrah) of Imam Reza (A.S.). Proceedings of the International Congress on Islamic Humanities, 171-188.
- Elahizadeh, M. H. (2018). Economic Education. Mashhad: Tadabbur dar Quran va Sirah.
- Farhangi, A. (2015). Excessive Consumption of Cosmetic Products in Iran. Pāyish, 8, 78-89.
- Hasannejad Kashani, B., & Mollaei, O. (2024). The Impact of Contentment on Psychological Peace from the Perspective of Imam Reza (A.S.). Imam Reza (A.S.) and Modern Sciences, 2(4), 138-158. <https://doi.org/10.22034/ijs.2024.198052>
- Headquarters for Combating the Smuggling of Goods and Currency (2010). The Firm Determination of the Headquarters for Combating the Smuggling of Goods and Currency in Preventing and Combating the Smuggling of Cosmetic and Hygienic Products. The Hidden Economy, 12, 13-15.

- Hosseini, S. A., & Ahmadifar, M. (2016). Economic Welfare from the Perspective of the Quran and Imam Reza's Teachings. *Razavi Culture*, 4(14), 123-144.
- Ibn Bābawayh, M. b. A. (1996). *Al-Khiṣāl [The Traits]*. Qom: Society of Seminary Teachers of the Islamic Seminary.
- Ibn Bābawayh, M. b. A. (1996). *Man Lā Yaḥḍuruḥu al-Faqīh [He Who Has No Jurist Present]*. Qom: Society of Seminary Teachers of the Islamic Seminary.
- Ibn Bābawayh, M. b. A. (1999). 'Uyūn Akhbār al-Reza (A.S.) [The Fountains of the Reports of Imam Reza]. Tehran: Jahan.
- Ibn Manẓūr, M. b. M. (1993). *Lisān al-‘Arab [The Tongue of the Arabs]*. Beirut: Dār al-Fikr li-l-Ṭibā‘ah wa al-Nashr wa al-Tawzī‘ / Dār Ṣādir.
- Irvani, J. (2005). *Economic Ethics from the Perspective of the Quran and Hadith*. Mashhad: Razavi University of Islamic Sciences.
- Javadi Amoli, A. (2009). *Thematic Exegesis of the Holy Quran*. Qom: Isra.
- Rafsanjani Moghaddam, M., et al. (2016). Educational Models and Criteria for the Formation and Continuity of the Transcendent Family in Razavi Culture. *Razavi Culture*, 4(14), 145-162.
- Sokandari, A. (2009). A Glimpse at the Consumption Pattern from the Perspective of Imam Reza (A.S.). *Mishkāt*, 28(4), 182-193.